УДК 321.7 : 316.422(477)

Шморгун О.О.,
кандидат філософських наук,
провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ТИПОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНТИКРИЗОВОЇ МОДЕРНІЗАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ВЛАДИ

На основі західноєвропейського історичного досвіду проаналізовано особливості оптимальної антикризової моделі влади.

Ключові слова: *позитивний і природний закон, ефективний президенталізм, міністеріалізм, політична реформа в Україні, цивілізаційний вимір демократії.*

Шморгун А.А. Типологические характеристики антикризисной модернизационной модели власти. На основе западноевропейского исторического опыта проанализированы особенности оптимальной антикризисной модели власти.

Ключевые слова: *позитивный и природный закон, эффективная президентская власть, министериализм, политическая реформа в Украине, цивилизационное измерение демократии.*

Shmorgun O.O. Typological characteristics of anti-crisis modernization model of power. Based on Western European historical experience the peculiarities of optimal anti-crisis model of government is analyzed.

Keywords*: positive and natural law, effective power of president, ministerializm, political reform in Ukraine, civilizational dimension of democracy.*

Античне уявлення про закон (номос) як царя, що керує всіма вчинками людей [5, с.314] та римська формула «закон суворий, але це закон» за нашого часу набули нового, більш гуманістичного сенсу. Адже з точки зору канонів західної демократії існування правової держави передбачає верховенство права – «диктатуру закону», тобто неухильність його виконання, що з часів ідеї суспільної угоди Т.Гоббса є передумовою суспільного співжиття.

Своєю чергою, антидемократію або тиранію характеризує тотальна сваволя, така поведінка тих, хто має владні повноваження, немов би жодний «закон для них неписаний» [4]. Основу тоталітарного суспільного ладу складає лише замаскований під демократію правовий нігілізм, позасудові рішення, що нерідко супроводжуються масовим терором, який мало чим відрізняється від самосудів революційної доби, обгрунтованих особливою концепцією революційної доцільності [3, с.183-400]. Тому органи державної влади, які реалізують легітимізоване право на насильство (М.Вебер), у демократичному суспільстві здебільшого і визначаються як «правоохоронні».

Саме з метою виключення прояву будь-якої сваволі (волюнтаризму) право спирається на *процедурність, регламентацію, нормативність,* а *правосвідомість* є основою *правопорядку,* тобто раціонально осмисленого усвідомлення персональної зацікавленості й навіть персонального зиску від власної *законослухняності.*

Покладаючись на ці, здавалося б, незаперечні істини, ефективність діяльності влади в Україні оцінюється насамперед з точки зору активності законотворчості, зокрема кількості прийнятих у одиницю часу нашою Верховною Радою законодавчих актів. А головною передумовою реформ, в тому числі й економічних, ось уже майже два роки оголошується передусім створення законодавчим органом «необхідної законодавчої бази», а також реформа судової системи, покликана нарешті покласти в нашій державі край небаченій корупції і забезпечити реалізацію вищого принципу рівності перед законом.

Нарешті, ЗМІ просякнуті відповідними політологічними стереотипами, покликаними підкреслити демократичну спрямованість обраного державою курсу на долучення до системи західних демократичних цінностей. Так, постійно підкреслюється, що будь-які конфлікти мають «вирішуватись виключно у законний спосіб», що «питання потрібно ввести у законодавче русло» або «що за будь-яких обставин необхідно залишатись у правовому полі» тощо.

Втім, варто вийти за межі усталених стереотипів – і з'ясовується, що *насправді влада, заснована на законі, далеко не завжди відповідає базовим критеріям сучасної демократії.* Особливо, як це не дивно, це стосується саме ситуацій, коли суспільство потрапляє в кризовий стан і виникає потреба його швидкого і радикального реформування. Саме в такі періоди прийняті законодавчі акти внаслідок необхідності складної процедури обговорень і узгоджень нерідко просто не встигають за швидким перебігом подій і ще до свого прийняття стають неефективними, а то й шкідливими.

Крім того, політичний плюралізм має свій зворотній бік: саме внаслідок прагнення врахувати побажання і зауваги членів різних фракцій, які представляють інтереси подекуди протилежних за ідеологічними орієнтаціями політичних сил, узгодження підходів за принципом «ні вашим, ні нашим» призводить до того, що зміст прийнятих законів неминуче має надто компромісний усереднений характер, що, як мінімум, різко знижує ефективність застосування законодавчого акту.

Достатньо частими є і випадки, коли неефективність прийнятих законів обумовлена недостатньою професійністю та компетентністю законодавців, внаслідок чого у законодавчому акті з'являються невдалі формулювання, різночитання у трактуванні тощо.

Не завжди, особливо за стрімкого перебігу подій, законодавцям вдається зрозуміти сутність процесів, що відбуваються, і врахувати всі взаємні впливи сфер суспільного життя (врешті-решт абсолютне знання

неможливе), внаслідок чого прийнятий закон не діє або, навіть, діє протилежним від сподіваного і декларованого чином.

В процесі реалізації навіть ідеальних законодавчих актів все одно з'ясовується, що в силу своєї надто узагальнюючої орієнтації їх потрібно «підганяти» під певні обставини і адаптувати до специфічних умов за допомогою різноманітних підзаконних актів: розпоряджень, ухвал, постанов, інструкцій, додатків тощо, які можуть деформувати їх основний зміст, так би мовити, вихолостити дух закону заради його букви.

Нарешті, не виключені ситуації, за яких наступає повний параліч існуючих політичних інститутів і неможливість нормального продовження законотворчої діяльності внаслідок гострої політичної й економічної кризи. Кризи, що пов'язана з демонтажем злочинного режиму під час реалізації народом свого права на збройне повстання, як це сталось в Україні. Коли будь-які закони або просто не можуть виконуватись через параліч владної вертикалі або, знов-таки, їх виконання є абсолютно недоцільним в силу того, що «правлячий клас» з метою забезпечення свого перебування при владі і гарантування повної безкарності приймає законодавчі акти, які мають антинародний зміст, *фактично здійснює, так би мовити, узаконене беззаконня.*

Очевидно, що для подолання кризи та проведення ефективної модернізації, для контролю за виконанням необхідних заходів, а у разі потреби – і примусу до цього виконання так званих антисистемних сил, реформаторам необхідно мати змогу оперативно задіяти інформаційні фінансові й, навіть, силові важелі. Причому важливо підкреслити, що за своїм інституціональним статусом потрібних силових ресурсів *не має ані законодавча, ані судова влада*, які також відверто програють в оперативності будь-яких своїх дій. Не випадково в наш гранично динамічний і непередбачуваний час стрімко наростаючих локальних і глобальних загроз в сучасній політичній практиці демократичних країн законодавча ініціатива частіше реалізується урядом або Президентом, а парламенти лише ухвалюють отримані згори проекти або навіть діють в режимі делегування законодавчої ініціативи виконавчій владі, залишаючи за собою право відміни цих законів у разі їх неефективності.

В президентських республіках, зокрема французькій, межа між прийнятими законодавчими зборами актами і наказами президента – ордонансами – взагалі досить умовна. Більше того, глава держави за президентської республіки може розпустити законодавчий орган, діяльність якого гальмує реалізацію реформ, а за надзвичайних обставин – навіть отримує право обмежити або тимчасово призупинити діяльність парламенту.

Отже, ефективність антикризової стратегії, *так чи інакше, вимагає пріоритету виконавчої влади над законодавчою і судовою.*

Втім, постає вкрай важливе питання: як, зберігаючи великі повноваження виконавчої влади, водночас уникнути її антидемократичної

монополізації урядом або президентом ? На перший погляд здається, що в межах західної правової демократичної традиції вже винайдено подібний компромісний варіант, оптимальний і для пострадянського простору з його тоталітарним минулим і, водночас, хронічною кризовістю і нестабільністю. Йдеться про так званий міністеріалізм або «систему Кабінету», який передбачає існування посади «сильного» прем'єра, статус якого добре передається терміном «прем'єр-президент», що свого часу визначав посаду глави уряду в Пруссії.

Подібні форми правління особливо типові саме для європейської моделі демократії і часто функціонують в межах парламентських монархій або парламентських республік з сильними монархічними традиціями. Йдеться передусім про еталонні британський прем'єр-парламентський монархізм і німецьке канцлерство. Справді, в обох випадках простежується виразна домінанта виконавчої влади над законодавчою: Прем'єр-міністр з майже президентськими повноваженнями, визначаючи зовнішню і внутрішню політику, фактично диктуючи законодавцям зміст законопроектів, має всі важелі для послідовного здійснення програми реформ. Разом з тим глава уряду делегується найбільш популярною політичною партією, яка несе за нього відповідальність, він призначається парламентом на обмежений термін і може бути відправлений у дострокову відставку або внаслідок реалізації процедури оголошення вотуму недовіри уряду, або розпаду парламентської коаліції.

За подібного бачення повернення до скасованих вірним В.Януковичу Конституційним судом змін до Конституції 2004 р. видається цілком співзвучним з нашим євроінтеграційним курсом (один з «архітекторів» так званої політреформи О.Мороз називав нинішній варіант Основного закону «українським канцлерством»). Тим більше, що перехід від кучмівської олігархічної квазіпрезидентської до буцімто парламентсько-президентської республіки відбувся за наказом «Майдану гідності» на хвилі антиолігархічних революційних змін.

Насправді досвід функціонування міністеріалістських урядів незаперечно свідчить про те, що прем'єр-міністр як лідер партії, яка перемогла, далеко не завжди є професіональним менеджером і економістом (про що незаперечно свідчить і український досвід). *Адже партійно-парламентський популізм, а в нашому варіанті – й відверта брутальна демагогія, та ефективний управлінський бюрократизм європейського взірця часто-густо вимагають протилежних людських і професійних якостей.* Те ж саме стосується і складу Кабінету Міністрів, сформованого за партійною квотою. Саме тому в подібних формах правління величезну роль грають професійні управлінці: помічники міністрів, державні міністри, міністри без портфеля, молодші міністри, що якось компенсує низький рівень компетентності партійних міністрів-популістів, яким часто дуже некомфортно у статусі вищих службовців.

Що ж до складності узурпації влади у парламентських формах правління, то, навпаки, їх гранична тінізація у випадку з системою канцлерства і відсутність загальних альтернативних виборів, які все ж таки дають високопосадовцю, особливо за високої всенародної підтримки (що потрібна будь-якому реформатору для успішної реалізації своєї програми дій), великий рівень того, що зазвичай називають легітимізацією, роблять в цьому аспекті *систему Кабінету аж ніяк не менш вразливою з точки зору небезпеки переродження у тиранію порівняно з системою Президентською.*

Так, за британського механізму функціонування уряду – вестмінстерської моделі, з уряду, який інколи складається більш ніж із сотні осіб, виділяється Кабінет кількістю всього 20-30 осіб, який складає групу міністрів, визначених Прем'єр-міністром, що виступає від імені уряду. Він може включати не тільки членів Палати громад, а й членів Палати лордів. Більше того, в межах кабінету формується так званий внутрішній кабінет з декількох осіб, який на практиці складає команду сподвижників Прем'єр-міністра і реально розробляє стратегічний курс країни. А розгалужена система комітетів, в якій переважно головує сам Прем'єр, офіційно – «перший Лорд Казначейства», – практично дає йому право приймати управлінські рішення без схвалення міністрів. Не випадково з початку 60-х рр. британські юристи почали все більше говорити про те, що «система кабінету» реально вже трансформувалась у «систему правління Прем'єр-міністра», а дехто із західних політологів навіть вже пише про президенталістську тенденцію й складання системи під умовною назвою «президентство Великобританії».

З іншого боку, відповідальність глави уряду явно недостатня, адже вона у міністрів переважно *колективна і солідарна, а прем'єр лише «перший серед рівних».* В тій же Німеччині передбачена ускладнена процедура відставки канцлера – конструктивний вотум недовіри, – а в Британії за двопартійної системи відправити у відставку главу парламентської більшості дуже проблематично. Причому провал процедури висловлення вотуму недовіри за деякими Конституціями може тягти за собою розпуск самого парламенту. Тож не випадково Гітлер і Муссоліні прийшли до влади у якості прем'єрів у цілком конституційний спосіб, що також важливо врахувати в контексті нашого тоталітарного досвіду.

В той же час згідно з деголівською конституцією П'ятої французької республіки поряд з квазісудовим органом під назвою Висока палата правосуддя, який зовсім не за фіктивним, як у нас, а реальним механізмом імпічменту може відсторонити президента від влади, передбачено існування Суду Республіки, який уповноважений *не тільки оголосити імпічмент членам уряду, а й притягнути їх до кримінальної відповідальності.* Корисність такого механізму для нашої держави очевидна.

Нарешті, слід зазначити, що реалізація будь-якої антикризової стратегії вимагає гарантованості перебування при владі, тобто імунітету для уряду не на рік, а, як мінімум, на декілька років, на що може претендувати

лише всенародно обраний Президент. Що ж до прем'єра, то, як зазначалось, він делегується до влади парламентською більшістю і, нехай з певними складностями, може бути достроково відкликаний у випадку парламентської обструкції або у випадку розвалу партійної коаліції. Його, так чи інакше, призначає, контролює, а подекуди може відправити у відставку парламентський президент або монарх. Цю хисткість своєї позиції у прем'єрському статусі відчули на собі навіть такі видатні політики-реформатори, як Л.Ерхард, У.Черчилль і навіть М.Тетчер (за абсолютистських монархій позиція Прем'єр-міністра, який цілковито залежить від примх монарха, ще більш непевна. Тут можна згадати драматичні політичні долі хоча б О.Бісмарка та П.Столипіна).

А найголовніше полягає в тому, що з точки зору системного аналізу політичний інститут, який прийнято називати виконавчою владою, має велике коло системних функцій, що часто *погано узгоджуються, а інколи і суперечать завданням масштабної антикризової модернізації країни*. Адже для виживання будь-якої спільноти нагально необхідним є постійне підтримання у робочому стані всіх основних сфер життєдіяльності країни, складної в сучасному світі інфраструктури, забезпечення безперебійного постачання необхідних ресурсів і послуг для нормального функціонування всього народногосподарського комплексу і збереження соціальних стандартів життя. Тому за посадовими обов'язками глава уряду зобов'язаний передусім бути виконавцем, тактиком, *уповноваженим будь-що утримати країну від потрясінь* і саме його девізом мають бути старовинні китайські прислів'я «хто посіє вітер – пожне бурю» або «не дай бог жити за часів перемін».

Успішно вирішити подібне завдання саме за ситуації гострої кризи надзвичайно важко. А головне – його виконання надто прив'язує уряд до парламенту, вимагає постійного узгодження своїх дій з законодавцями. Зокрема глава уряду перебуває під постійним тиском з боку політичних сил, що представляють інтереси різних соціальних груп. Не випадково видатний економіст і політолог Й.Шумпетер, який обґрунтовував ідею про те, що лише інноваційність є надійною запорукою від сповзання в економічну кризу, а саму інноваційність трактував як радикальну трансформацію архаїчних інститутів, яку навіть називав «творчим руйнуванням», зазначав: «дослідники, які вивчають політичні системи, завжди мали сумнів щодо ефективності демократії в галузі управління великим складним суспільством. Ці люди, зокрема, наголошували на тому, що порівняно з іншими системами ефективність демократичного уряду неминуче падає через колосальні втрати енергії, яких зазнають політичні лідери, беручи участь у безкінечних баталіях у парламенті та поза ним. З тієї самої причини на згадану ефективність також негативно впливає необхідність пристосовувати політичні заходи до потреб політичної боротьби» [6, с. 354].

Як бачимо, в даному випадку йдеться саме про системно-синергетичний вимір ролі політичних інститутів. Недаремно концепцію

творчого руйнування сучасні дослідники пов'язують з особливими типом реорганізаційного, гранично спрямованого на нестандартність і пошук типу лідерства [16]. І навпаки, глава кабінету міністрів вимушений бути постійно зануреним у вирій сьогоденних проблем, а тому має можливість покращувати будь-що лише в режимі поточного ремонту, «за ходом справи», в кращому разі *реконструювати, але жодним чином не проводити реструктуризацію або докорінну модернізацію існуючих реалій*. А це різко ускладнює здатність до масштабних перетворень: «отож прем'єр-міністр демократичної країни скидається на вершника, надто заклопотаного тим, щоб утриматись у сідлі, аби усвідомлювати, куди несе його кінь, або на генерала, який так потерпає за виконання своїх наказів, що йому вже не до стратегії. І це залишається правдою (а у випадку деяких країн, як-от Франція та Італія, повинно відверто визнаватись як одне з джерел антидемократичних настроїв)...» [6, с.356].

За великим рахунком, місія прем'єра, за визначенням, це програма мінімум – стабілізація й утримання вже досягнутого, без чого жодна масштабна модернізація стає неможливою. Політик навіть рівня прем'єра у першу чергу має бути саме функціонером, бюрократом або, як зараз прийнято говорити, ефективним менеджером. На чолі *виконавчої* влади необхідний саме ідеальний *виконавець*, що, за М.Вебером, діє на основі так званої раціональної харизми. Ось чому «...головними якостями стають прагматизм, технічна ерудиція, передбачуваність, корисність і розрахунок. ...Організованість переважає стихійність та інноваційність» [14, с.238]. Звідсіля й потяг до нормотворчості та регламентованості, намагання запроваджувати вже відпрацьовані схеми та механізми.

Підсумовуючи, відзначимо: *міністеріалізм навіть в його аутентичному вигляді – це симбіоз слабкої легітимності глави виконавчої влади, обмеженості його особистої відповідальності та недостатності повноважень для реалізації будь-якого стратегічного курсу розвитку держави.*

Але як пояснити, чому, якщо відкинути прагнення свідомо послабити національну владу, як це, наприклад, зробили у повоєнній Японії американці, написавши для неї ліберальну парламентсько-монархічну конституцію, в західних суспільствах сьогодні панує ліберальна позитивістсько-правова методологія?

На наш погляд, це обумовлено тим, що розвинені західні країни, приблизно починаючи з доби становлення суспільства масового споживання, внаслідок виключно сприятливої геополітичної та геоекономічної кон'юнктури перебували у надто «тепличних» умовах свого існування. Саме за таких обставин виникає апологетика правового нормативізму. Ще видатний мислитель ренесансної доби М.Монтень зазначав: «Але ж звичайний правопорядок в державі, що перебуває у повному благополуччі, не передбачає подібних виключних випадків: він має на увазі впорядковану спільноту, яка спирається на свої основні засади і

виконує свої обов'язки, а також згоду всіх виконувати його і коритися йому» [2, с.115].

Отже, культ кодифікованості і нормотворчості парламентсько-ліберального трактування демократії відповідає ситуації максимально сприятливої економічної й міжнародної кон'юнктури. Саме за цих часів актуалізується питання максимально ретельного прописування всіх правил гри, нормування поведінки будь-яких структур і окремих громадян, що відбувається під негласними гаслами: «головне не нашкодити», «береженого бог береже», «краще – ворог гарного», «поспішай неквапно», «тихіше їдеш – далі будеш», «сім раз відмір – один раз відріж». За такого підходу позаяк «слово «право» і вираз «право-порядок» визначається як абстрактна норма, правило або закон, і кожен юрист, що мислить нормативістськи природно, розуміє його в цьому сенсі, то з точки зору подібного нормативістського уявлення про право будь-який порядок взагалі перетворюється на просте втілення або звичайну суму правил і законів» [5, с.113]. Саме звідсіля і веберівське трактування бюрократа як ідеального функціонера, якому притаманні раціоналізм, виваженість, поміркованість, ретельність, старанність, дисциплінованість.

Важливо зазначити, що *саме внаслідок нав'язування європейськими функціонерами моделі парламентської демократії як єдино можливої, квазіеліти на всьому пострадянському просторі змогли так легко імітувати так звані демократичні інститути і процедури,* мімікрувати під вимоги західних інститутів громадянського контролю, зокрема постійно проводити псевдовибори, які проходили нехай і «з певними порушеннями», але в цілому визнаються «чесними», приймати Конституції, які, хоча і з зауваженнями, але рекомендує Венеціанська комісія тощо.

Адже головне завдання всіх типологічно не авторитарних, а саме тиранічних режимів на пострадянському просторі – за будь-яку ціну утриматися при владі, «підморозити» ситуацію, зберегти існуючий «статус кво», активно «реформувати» все, по суті не змінюючи нічого. І тому акцент на формально-процедурному аспекті демократії цілком влаштовує всіх пострадянських тиранів. *Завдяки цій неоліберальній міфології політичний процес, як це, зокрема, відбувається в Україні, можна підмінити нескінченним виборчим процесом, а також – вже двадцять років імітувати модернізацію політичних інститутів за допомогою так званої політичної реформи.*

Але ж з точки зору мобілізаційного ефекту будь-яких управлінських рішень, тобто готовності їх виконувати «не за страх, а за совість» саме в силу домінування на етапі будь-яких динамічних змін емоційно-вольового начала в природі людини (як високопосадовців, так і громадян), дуже важливого значення набуває морально-правовий, саме авторитарний, а не формально-нормативістський компонент влади, тобто здатність одноосібного лідера поєднати одночасно готовність до часто рішучих безкомпромісних дій з відповідальністю за ці дії [8]. Саме тому «для

конкретного мислення про порядок «порядок» навіть юридично не є в першу чергу правилом або сумою правил, а навпаки – правило є лише складова частина або засіб порядку. Відповідно мислення про норми і правила є лише обмежена, а саме похідна частина цілісної і повної сфери юридичних завдань і дій» [5, с. 313]. «Проте «номос», як і «law», означає не закон, правило або норму, а право, яке є як нормою, так і рішенням і, перш за все, порядком...» [5, с. 315].

Тобто в силу креативно-пошукової орієнтації мобілізаційного владного устрою він характеризується домінантою інститутів, базованих на принципах природного, а не позитивного права (більше спираючись на громаду коштом партії, домінування сенату над парламентом, Президентської «гілки влади» над урядовою) [12].

Отже, якщо взяти за основу формулу Д.Ст.Мілля про те, що головним завданням влади є забезпечення порядку і прогресу, то уряд як самостійний інститут покликаний забезпечити перший із цих системних функцій самоорганізації соціуму, а Президент, відповідно, – другий [10]. Причому в межах взаємосуперечливого діалектичного синтезу реформ, реконструкції та докорінної реструктуризації, стабілізації та інновації за часів здійснення політики подолання катастрофічного стану має домінувати саме інститут президентства [8; 9].

Більше того, на етапі реформ глава держави справді з необхідністю має бути у певній опозиції до глави уряду, власне виконавчої влади. Ось що з цього приводу зазначає відомий дослідник інституціональних характеристик справді реформаторського типу влади Чарльз Ф.Ендрейн: «Харизматичні лідери, герої, наділені чарівністю, також борються з бюрократичним контролем. Якщо бюрократичне правління має тенденцію до занурення в рутину, то харизматичним лідерам притаманні гнучкість і прагнення до інновацій. Вони виступають тими, хто надихає на боротьбу за соціально-політичні зміни» [14, с.240]. Отож не випадково деякі фахівці виділяють особливу президентську гілку влади. Багато в чому на протилежність до суто *виконавчої* влади цю системну функцію, притаманну аутентичному інституту президенталізму, можна було б назвати *мобілізаційно-інноваційною.*

Справді, в трагічні моменти історії за ситуації великої невизначеності перебігу подій і необхідності жертвувати комфортом, а подекуди – і безпекою, для людини природно відчувати в своєму главі держави саме лідера, провідника, керманича, з яким можна розділити власну долю. Звідсіля і веберівська ідея плебісцитарної демократії, тобто використання референдуму насамперед не для з’ясування так званої суспільної думки, а для того, щоб надихнути своїх співгромадян. Тільки за такої умови можна розраховувати на максимальну самовіддачу тих, хто буде реалізовувати програму реформ, діяти в режимі бергсонівського «життєвого пориву», як це мало місце в процесі творення так званих економічних див у XX ст. в

країнах Заходу і Сходу (хоча зрозуміло, що насправді «дива» ці були наслідком ентузіазму мільйонів «свідомих громадян»).

Тобто в даному випадку йдеться про вимогу до Президента (дослівно «той, хто посідає попереду») бути главою держави *не за посадою, а за покликанням.* За такої діяльності позитивне право трактується як мінімальний ступінь морального стану (В.Соловйов). А знамените положення військового уставу: «наказ начальника – закон для підлеглого», так чи інакше базоване на уявленні про те, що «ініціатива підлягає покаранню», заміняється на вимогу «діяти на свій страх і ризик». Цікаво, що у Австро-Угорській імперії навіть існував Орден Марії-Терезії, яким нагороджувались вояки, що здобули перемогу всупереч наказу [15, с.30].

При цьому важливо підкреслити, що, як було показано вище, за *ситуації масштабних трансформацій повністю залишатись в межах позитивного кодифікованого права просто неможливо*. Тим більше, якщо йдеться не просто про реалізацію реформаторського курсу, а про одночасне подолання загроз суверенності держави. За таких ситуацій уже в Стародавній Греції обирався і наділявся всією повнотою влади «стратег - автократор» (багато разів цю посаду обіймав видатний реформатор і захисник афінської демократії Перікл).

Той же М.Монтень зазначав: «Проте буває й таке, що доля, могутність якої завжди переважає наше передбачення, ставить нас в настільки важке становище, що законом доводиться дещо потіснитись та де в чому поступитись... Діяти, притримуючись закону, значить – діяти спокійно, розмірено, стримано, а це зовсім не те, що потрібно у боротьбі з діями невмотивованими і свавільними» [2, с.115].

У зв’язку з цим необхідно згадати і цілісну концепцію так званих невід’ємних прав американського президента, пов’язану з їх розширювальним трактуванням на етапі гострих системних криз. «Заяви про невід’ємні права часто виникають у критичні моменти історії нації. За часів громадянської війни… Авраам Лінкольн видав цілу низку указів, які виходили за загальноприйняті межі президентської влади і узурпував повноваження Конгресу, що були надані йому Конституцією. …Лінкольн обійшов Конституцію, щоб врятувати націю. В подальшому Конгрес і Верховний суд схвалили дії Лінкольна. Це схвалення надало додаткової законності теорії невід’ємних прав, яка з плином часу змінила інститут президентства» [1, с. 365].

У трагічному 1942 р. вже згадуваний Й.Шумпетер також дав типологічну характеристику подібного політичного стану: «Узагальнюючи, ми можемо сказати, що в лиху годину демократична засада потрапляє в несприятливі умови. Демократичні системи всіх типів практично одностайно визнають, що в певних ситуаціях краще відмовитись від політичної конкуренції, погодившись на монополію на владу. У Стародавньому Римі невиборна посада, що за виняткових обставин давала монополію на владу, передбачалася конституцією. Той, на кого покладалися

такі обов'язки, називався magister populi або dictator. Подібні положення мають практично всі конституції, включаючи нашу. Так, за певних умов президент Сполучених Штатів одержує повноваження, які фактично перетворюють його на римського диктатора, попри всі відмінності в правовій структурі та практичних деталях. Якщо монополію на владу ефективно обмежувати, визначивши часові рамки або для цієї монополії (як це було зроблено ще в Римі), або для короткотермінового надзвичайного стану, то дія демократичної засади політичної конкуренції буде лише тимчасово призупинена» [6, с.366-367]. Подібні думки цілком співзвучні і з ідеями, раніше висловленими К.Шміттом в його фундаментальній праці «Диктатура», за які правознавця звинувачували мало не в тоталітаризмі. Втім, американська конституція далеко не є ідеалом балансу повноважень і відповідальності глави держави [9]. До речі, під тиском обставин деякі політики в Україні починають усвідомлювати важливість цих положень. Доказом цього є інтерв'ю губернатора Луганщини Г.Туки (http://forum.maidan.org.ua).

Найбільш наближеною до «ідеального типу» (М.Вебер) подібного конституційного устрою є зовсім не так звана класична американська, а президентська система, обгрунтована ще Наполеоном Бонапартом, потім конкретизована Луї Наполеоном, М.Вебером, К.Шміттом, соратником Де Голя А.Дебре та іншими фахівцями. Ця модель «плебіцитарного президентства», задекларована для запровадження лідером грецьких «чорних полковників» Г.Попадопулосом, частково втілена у Конституції Другої французької імперії, Веймарської республіки, П'ятої французької республіки, а також в Перу за президентства А.Фухіморі. Хоча послідовна її реалізація – справа майбутнього [7; 8; 9].

Що ж до наших маніпуляцій з Основними законом, то я вже неодноразово був вимушений доводити, що якщо «кучмівська» Конституція була квазіпрезидентською монократією, спрямованою на монополізацію влади президентом і забезпечення недоторканості не тільки Президенту, а й Верховній Раді, то її нинішній варіант – Закон України від 8 грудня 2004 р. №2222-ІУ (підготовку цих поправок ЗМІ приписували не тільки О.Морозу, але й В.Медведчуку, а проштовхували їх саме кучмівські посіпаки), до якого ми сьогодні повернулись, покликаний *перетворити поділ влад на поділ влади між президентом, прем'єром і парламентом*, що з політологічної точки зору означає *подвоєння центрів сили в межах владної вертикалі та розрив взаємопов'язаних сфер компетенції.* Фактично йдеться про розрив повноважень всередині самої виконавчої влади, який отримав в теорії держави і права визначення біцефалізму. Подібна дослівно «двоголовість» вкрай небезпечна через велику ймовірність клінчу між прем'єром і президентом, який ми спостерігали уже у варіанті Ю.Тимошенко – В.Ющенка, а тепер – А. Яценюка і П.Порошенка. І цього конституційного монстра, за якого не зрозуміло за якою мотивацією всенародно обирають недостатньо повноважного президента, чомусь називають парламентсько-

президентською республікою, більш ефективною за владну модель взірця 28 червня 1996 р. Між тим, навіть з формальної точки зору конституційні зміни було запроваджено з брутальними порушеннями прописаної в Основному ж законі процедури, і в цьому плані рішення про їх скасування Конституційним Судом за В.Януковича є абсолютно правовірним [13]. І якщо вже говорити про спробу провести чергові зміни до Основного закону України, то за звичайним піарівським блефом про народовладдя і громадянське суспільство приховується саме прагнення чинного Президента здобути більшу повноту влади (щодо відповідальності – то вона традиційно прописана так, щоб практично унеможливити реалізацію процедури імпічменту).

Важливо наголосити, що концептуальні висновки статті актуальні не тільки для України. На тлі наростання глобальної кризи, пов'язаної з вкрай несприятливими співвідношеннями між обсягами видобування енергії і виробництва продовольства, темпами зростання населення і погіршення екології, для всіх країн світу безальтернативною стає послідовно президенталістська модель влади, в якій максимально збалансовані повноваження та відповідальність, забезпечені культивування, відбір і ротація справді національної політичної еліти.

Використані джерела та література:

1. Трудным путем демократии: Процесс государственного управления в США / Жанда К., Беррі Дм., Голдман Д., Хула К. – М.: «Российская политическая энциклопедия», 2006. – 656 с.

2. Монтень М. Опыты. В 3-х книгах. / М. Монтень / Книги первая и вторая. – М.: «Наука»,1979. – 703 с.

3. Нерсесянц В. Философия права / В. Нерсесянц. – М.: Норма, 2008. – 848 с.

4. Соловьёв Э. Правовой нигилизм и гуманистический смысл права / Э. Соловьев // Квинтэссенция. – М.: Политиздат, 1990. – С. 162-236.

5. Шмитт К. Государство: право и политика / К. Шмитт. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2013. – 448 с.

6. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. А. Шумпетер. – К.: Видавництво «Основи», 1995. – 528 с.

7. Шморгун О. Досвід становлення європейської демократії і формування моделі політичної влади в Україні // Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / [за ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка]. – К.: «Фенікс», 2009. – С. 510-521.

8. Шморгун О. Елітарний вимір демократії: проблема авторитарного лідерства // Еліта: витоки, сутність, перспектива / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. В. Пролеєв [та ін.] ; за ред. В. Г. Кременя. – К.: Т-во «Знання» України, 2011. – С. 343-414.

9. Шморгун О. Євроатлантичні моделі президенталізму і демократизація української влади: політологічний вимір // США і світ ХХ століття: монографія / Пахомов Ю. М., Коваль І. М., Шергін С. О. та інші. – К.: Центр вільної преси, 2013. – С. 315-331.

10. Шморгун О. Інноваційна стратегія побудови політичної влади в Україні. // Феномен інновації: освіта, суспільство, культура: монографія / за ред. В. Г. Кременя. – К.: Педагогічна думка, 2008. – С. 305-417.

11. Шморгун О. Концептуальні проблеми розвитку України: європейський та загальноцивілізаційний виміри // Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку: колективна монографія / керівник авторського колективу і науковий редактор – доктор історичних наук, професор А. І. Кудряченко – К.: Інститут європейських досліджень НАН України, 2010. – С. 205-221.

12. Шморгун О. Місцеве самоврядування к основа європейської моделі громадянського суспільства / О. Шморгун // Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи. Збірник наукових праць. – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії», 2012. – С. 165-191.

13. Шморгун О.Неконституційні зміни до Конституції: повернення до панування подвійного права? / О. Шморгун // Україна молода. – 2004. – № 237. – С. 4-5.

14. Эндрейн Ч.Ф. Сравнительный анализ политических систем. Эффективность осуществления политического курса и социальные преобразования / Ч.Ф. Эндрейн. – М.: Издательский дом «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир», 2000. – 320 с.

15. Эфроимсон В. На что мы надеемся или стоит ли растить гениев? / В. Эфроимсон, Е. Изюмова // Квинтэссенция. – М.: Политиздат, 1990. – С. 18-40.

16. Noel M. Tichy The Transformational Leader / M. Tichy Noel, Devanna Mary Anne – New York: John Wiley & Sons, Inc., 1986. – 306 p.

УДК 94:327

Samoilova L.I.,
Postgraduate student, Diplomatic Academy of Ukraine,
Counsellor, Head of Processing Documentation Division,
Secretariat General, MFA of Ukraine

CURRENT STATE OF TRADE AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND SOUTH AFRICA: CREATION OF CONDITIONS FOR MUTUALLY BENEFICIAL COOPERATION AND NEW CHANCES FOR RECOVERY

The article highlights and analyzes the current state of trade and economic relations between Ukraine and South Africa, outlines the main conditions to promote mutually beneficial cooperation and proposes a range of sectors in which Ukraine is really interested within the bilateral economic dialogue with South Africa. With the successful implementation of these areas, Ukraine in the future has every chance of renewed cooperation and economic benefit.

Keywords: *Effective bilateral mechanism, foreign economic policy, business presence, investment climate, reload, economic cooperation «to do business in Africa».*

Самойлова Л.І. Сучасний стан торгово-економічних відносин між Україною та ПАР: створення умов для взаємовигідної співпраці і нові можливості для відновлення. У статті висвітлено та проаналізовано сучасний стан торговельно-економічних відносин між Україною і ПАР, окреслено основні умови для просування взаємовигідної співпраці та запропоновано низку секторів, в яких дійсно зацікавлена Україна у двосторонньому економічному діалозі з Південною Африкою. За умови успішної реалізації зазначених напрямів Україна в перспективі має всі шанси на відновлення співпраці та економічний зиск.